

HOPPÁL MIHÁLY

„Parttalan” folklór?

A „rejtett tudás” antropológiája

Egy legutóbb megjelent folklór-kézikönyv „az ősi és primitív társadalmak, valamint az osztálytársadalmak tömegeinek teljes társadalmi tudatát” nevezi folklórnak. Noha ez a meghatározás adós marad a *társadalmi tudat* kategóriájának értelmezésével, mégis nagy jelentőségű abból a szempontból, hogy nem köti a folklórt egyértelműen az „alsóbb” néposztályok vagy az alávetett rétegek életéhez. Mégis el kell gondolkoznunk a következő megállapításokon: „a folklór [...] világtörténeti szerepe jórészt befejeződött”, „az emberiség normális gyermekkorának [volt] a szellemi produktuma”, ma már csak „árnyéka önmagának”, és „a hivatásos művészetek által üresen hagyott területekre vonult vissza”, a mai átmeneti formák csak arra jók, hogy „lépcsőházat nyissanak a hivatásos művészetek emeleteire”. (Katona Imre: *A folklór és a folklorisztika általános problémái*. In: *A magyar folklór*. Ortutay Gyula szerk. Bp., 1979. 11., 25.) A kézikönyv e megállapítások szellemében ezután kizárólag a folklór művészi megnyilvánulási formáit tárgyalja. Mint ahogy Voigt Vilmos felfogásában is „a folklór mint művészet a közösségi valóságelsajátítás művészi termékeinek összessége, történelmi és társadalmi képződmény”. (*A folklór alkotások elemzése*. Bp., 1972. 18.) Voigt Vilmos kiemeli ugyan a folklór közösségi jellegét, hagyományörző voltát, de elsősorban mégis művészi jellegzetességeit, „a folklór esztétikáját” tartja vizsgálatra érdemesnek. (*A folklór esztétikájához*. Bp., 1972.)

Folklór a mindennapi életben

Az újabb folklórelméleti elgondolások — pontosabban a régi definíciók tartalmának újragondolása — során kiderült, hogy azok a meghatározások, amelyek a *folklore*-t a hagyományörző parasztság népi tudásaként értelmezték, túlonúltszűkeblűek. (B. Alver: *Folkloristics — The Science about Tradition and Society*. 1978. 58—60.) Hiszen nemcsak az őskortól örökölt hagyományok (szavak, táncok, játékok, hiedelmek, rítusok, szokások, normák, értékek, attitűdök) és nemcsak a népköltészet-népművészet tartoznak a folklórkutatás körébe, hanem újabban a tömegkommunikáció közvetítette-kultiválta, ún. *masslore*- és *booklore*-is. És ez a tudás nemcsak nemzedékről nemzedékre (idősebbektől a fiatalabbakra) hagyományozódhat, hanem a gyermekek is átadhatják egymásnak. Mint ahogy az is nyilvánvalóvá vált, hogy ez a „köztudat” egyáltalán nem valamiféle egységes tudás. Minden közösségben vannak „szakértők”, akik jobbak a többinél — tehát nem közös tudásról van szó, hanem nagyon is egyéniről.

Ugyanígy átértékelésre szorul az az értelmezés, amely a folklórt művészi megnyilatkozásnak tartja. A skandináv folklorisztikában mindinkább teret hódít az a nézet, mely a folklórt „a kulturális kommunikáció részének” — egyfajta társadalmi eseménynek fogja fel. (I. m. 63—64.) E szemlélet szerint a folklór a kultúra szerves része — a kultúrát éppúgy nem lehet elképzelni folklór nélkül, mint ahogy nem lehet kommunikáció nélkül sem.

Valójában a folklór meglehetősen köznapí jelenség — a kultúra mindennapijainak fontos része. Ezt sokáig nehéz volt tudomásul venni. A régi folklór-meghatározások értelmében „az alávetett osztályok művésze” (vagyis a folklór) a társadalmi (és technikai) haladással előbb vagy utóbb elhal, megszűnik. Ez viszont nem következett be. Szemünk láttára halványulnak a társadalmi osztályok — sőt népek — közötti különbségek, ugyanakkor mégsem tűnnek el egészen: őrzik többek között sajátos folklórukat, etnikai tudatukat, ételeiket, gesztusaikat, őseik sírjeleit.

Az elmúlt évtizedekben Keleten és Nyugaton egyaránt az volt a „hivatalos” nézet, hogy lényegében nincs helye, szerepe, funkciója a folklórnak a mai életben. A közelmúlt világpolitikai eseményei azt mutatják, hogy korai volt az ítélet.

Ki a nép?

Alen Dundes igen találó meghatározása szerint egyre több csoportot nevezhetünk „folk”-nak. Vagyis szerinte „nép” minden olyan embercsoport, amely legalább egy közös összekötő tényezővel rendelkezik. (*Who are the Folk? In: Essays in Folkloristics*. New Delhi, 1978. 128—158.) Így „folk” egy nemzet, egy terület, egy állam, egy város, egy foglalkozási, vallási vagy etnikai csoport, de egy család is. Az amerikai kutató szellemes és meggyőző érveléssel mutat rá arra, hogy nem a „kiváltságos parasztság” (egyben a társadalom alávetett osztálya) az egyedüli örökös és birtokosa a folklórnak. Vagyis nemcsak a paraszti ünnepek — a lakodalmak, a jeles napok, a locsolkodás, a tojáspatkolás, a szépen formált tárgyak, a népviselet — a folklór, hanem sok minden más azon kívül is: a mindennapok olyan egyszerű, nem feltűnő tényei, mint például az esküformulák, a káromkodások, a falfeliratok (graffitik), a latrináriák (budiversek), a kiszámolók, a mutogatások, a sírfeliratok, a bőfőgés utáni szabadkozó mondások, az altatók, az állathívogatók és sok más efféle. (Alen Dundes: *The American Concept of Folklore*. Journal of the Folklore Institute, 1966. 3:238.)

A folklór tehát nem bokréta Isten (és a kultúra) kalapján, hanem a mindennapok tartozéka; egyike azon felhasználható napi rutinmechanizmusoknak, amelyek egyfelől a fogyasztói társadalom üzleti, másfelől az ideológiai manipuláció szimbolikus eszközeként szolgálhatnak.

Köztudat, mindennapiság

Vannak szakkifejezések, amelyek régtől benne vannak egy-egy tudomány szakmai légkörében. Nem lehet azt mondani, hogy Bronislaw Malinowski vagy Marcel Mauss ne foglalkoztak volna a mindennapok kulturális technikáival. (A magyar kutatók közül Fél Edit nevét említhetnők a negyvenes évekből.) Mégis a hatvanas évek második felében — nem kis mértékben Alfred Schutz munkáinak hatására (*Collected Papers I. The Problem of Social Reality*. The Hague, 1967) — kezdtek a szociológusok a mindennapok térben és időben strukturált világát realitásként figyelembe venni. (P. L. Berger—Th. Luckman: *The Social Construction of Reality*. Harmondsworth, 1967. 37.) Ezzel kapcsolatosan fogalmazódott meg a vélemény, hogy az, „amit az emberek tudnak a mindennapok valóságáról, az egy olyan köztudat (= közös tudás), amely mindent jelentéssel lát el, és amely nélkül egyetlen társadalom sem létezhet”. (I. m. 27.) Vagyis a valóság társadalmi létrehozásáról van szó, arról, hogy mindennapjaink megszervezésében egyfajta „kulturális tudásra” van szükség. (A. Cicourel: *Culture Knowledge and the Analysis of Literature and Discourse*. A „Szóbeliség és kultúra” témájú urbinói nemzetközi konferencián elhangzott előadás, 1980.) A megértés, az élethelyzetek feldolgozása (és kezelése) során múltbeli tapasztalatainkra és a minket körülvevő világ tényeire vonatkozó tudásunkra hagyatkozunk, egyfajta rejtett tudásanyagra, amelynek forrása mindennapjaink világa, s amelyet éppen ezért meglehetősen elvontan érzékelünk, nehezen tudjuk azonosítani.

Kitűnő olvasmányokkal szolgál a mindennapi tudás antropológiájához, területeihez, elméleti megalapozásához Mary Douglas válogatása az angolszász szakirodalomból (*Rules and Meanings. The Anthropology of Everyday Knowledge*. Harmondsworth, 1973). Az itt közölt eredményekből feltárolnak mindazok a hallgatólagos konvenciók, amelyek a kultúra mozgatórugói lehetnek: szabályok, jelentések, szimbólumok vagy jelképes cselekvések.

Felvetődhet a kérdés: miért kell a mindennapok folklór-tényeivel foglalkozni? Úgy gondolom, azért, mert a néprajz — a folklórkutatás, a kultúrantropológia — csak így léphet a társadalmi hasznosság útjára. Természetesen nem lehet azt mondani, hogy csak az alkalmazott tudomány a fontos, hiszen szükség van az elméleti munkára is, ami hosszú távon szintén hasznossá válik. A teoretikus ezotéria azonban jőszerűleg még a szakmai közvéleményt sem érinti (legalábbis annak nagyjából felét), nemhogy a „népet”, a szakmán kívüli laikusokat. Pedig „a nép” maga továbbra is éli a saját folklórlóját, újratermeli a régi formákat és jelentéseket, új elemeket és kapcsolatokat hoz létre — ünnepein éppúgy, mint mindennapjaiban. S mivel a mindennapokból kétségkívül több van, az ott megfigyelhető törvényszerűségek — éppen nem kivételes, hanem tömeges jellegük miatt — talán többet mondhatnak el a kultúra jellegéről, mint az ún. jeles napok. Ez a „tömeges jelleg” volt az, amire korábban a kutatás kevés figyelmet fordított. Pedig az adatok nagyobb számából már trendekre, tendenciákra lehet következtetni, s ami a legfontosabb, előbukkannak olyan rejtett jelentések, rejtetten ható mechanizmusok, ame-

lyek az egyes egyedi adatokból esetleg nem tűnnek elő. Több száz himzett falvédő szövegének — és kepeinek — elemzéséből például kiderült, hogy e falvédők mennyire hiven tükrözik készítőik *vágyvilágát*, tudat alá szorított aspirációit, rejtett kívánságait, eszményeit, a konyhák „világképét”, „a mindennapoknak ezt a különös mitológiáját”, mely mintha éppen az imént „lépett volna le a falvédőről”. (*Szöveges falvédők a XIX–XX. században*. Hatvan—Eger, 1980. 39–43.)

A *mindennapiság* értelmezéséhez hasznos lehet az *ünnepnap* oppozícióját segítségül hívni. Ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy a folklórkutatásnak jellegzetes fogyatékosága volt korábban az, hogy valamiképpen a folklór lehétköznapi tényeit (pl. a közmondásokat, a táncokat, a ráolvasásokat, a meséket vagy a mondákat) is mindig „ünnepinek” tartották. S nem is egészen alaptalanul, hiszen — mivel nagyon kicsi a valószínűsége az ilyen találkozásnak — mindenképpen ünnepi pillanatnak számított — legalábbis a kutató számára —, ha valahol egy jó mesemondót talált, ha éppen akkor toppant be valahová, amikor az igézés ellen készítették a szeszvizet, ha rákérdezés nélkül „fülelt le” egy közmondást a beszélgetés elő közegében, vagy ha véletlenül tiltás formájában figyelhetett meg egy hiedelmet. S noha az ünnepi pillanatok szintén a rendszer részét alkotják, értelmüket éppen a köznapok kontextusában nyerik el. (Hernádi Miklós: *Az ünnepi viselkedés néhány vonása*. Valóság, 1979. 7:81–92.) A mindennapi szövegek, tények, gesztusok, tárgyak legalább olyan fontos — ha nem fontosabb — információkat hordoznak a kultúra egészéről, mint az ünnepi alkalmak jelenségei.

A folklorizmus ellenvilága

A jelenségek pontosabb körülhatárolása érdekében érdemes különbséget tenni a folklorizmus és a folklór mai köznapi formái között. Noha a két jelenség igen hasonlatosnak tűnik a mai élet megtevesztő közegében, mégsem azonosak, sőt éppen a különbségeket az alapvetőek köztük. A folklorizmus szinte mindenütt jelen van. Hermann Bausinger találó megfogalmazása szerint mindennapjaink „egyfajta ellenvilága”, olyan „felülről irányított, másodlagos népi világ”, amely „azért olyan hatékony, mert az eredetiség, önállóság, spontaneitás és valóságosság látszatába burkolózik”.

Ezenkívül jellemzője, hogy „az alsó néprétegek felső részének” tagjai veszik át és éltetik. (*Volkskunde*. Berlin—Darmstadt, 1971. 81.) Ezzel szemben a folklór — legalábbis abban a mindennapi értelemben, ahogyan itt használjuk, illetve kiszélesítjük a fogalom jelentését — mindenkié, a kulturálisan összetartozó közösség minden tagjáé. Ha nem is tudatosan, de tudattalanul mindenki használja azokat a rejtett jelrendszereket, amelyeknek ismerete feltétlenül szükséges a napi cselekvésvázlatok rutinszerű elvégzéséhez, és amelyeket éppen ezért alapvetően a kultúra belső rendezőelveihez való szigorú ragaszkodás jellemez.

Folklorizmus és folklór között más különbség is van. A folklorizmus tárgya, műfajai folytonosan változnak, míg a folklór mindig újratermeli a „műfajokat” (hiedelmek, táncok, gesztusok, legendák formájában) — ezek mindig vannak és lesznek.

A kultúra rejtett arca

A mindennapi élet jelenségeinek leírása során azokat a tevékenységeket kell számba vennünk, amelyeknek eredményeként „létrejön” a bennünket körülvevő társadalmi valóság. Más szavakkal a cselekvéseink által létrehozott *társadalmi tényeket* mint dolgokat kell tudomásul venni. A *folklórtények* szintén a társadalmi tények világának objektívációi. Bár maga a terminus: *folklórtény* már a hatvanas évek elején megjelent a nemzetközi szakirodalomban (Elli—Kaija Kögäs—Pierre Maranda: *Strukturális modellek a folklórban*. In: *Strukturális folklorisztika tanulmányok II*. Szolnok, 1972. 3–34.), mégsem terjedt el széles körben. Talán hozzájárult ehhez a fogalom körülhatárolásának nehézsége, ugyanis a folklórtények első sorban mentális tények, noha van látható — valódi vagy tárgyi — megjelenésük is. (Niedermüller Emil: *Sur le concept du fait ethnologique*. In: *Etnografski i folkloriszticsni izsledovanyija*. Szófia, 1979. 39–43.) Például jellegzetesen köznapi folklórtény falvaink kerítésvilága, ami viszont — úgy hiszem — kifejez valamit az építők gondolatvilágából is. Hogy mit — azt talán egy kontraszt segítségével érthetjük meg: Amerikában (Egyesült Államok) nincs a házak között kerítés, nálunk viszont — a közösségi társadalom „építésének” időszakában — díszes, súlyos vaskerítések épülnek. Hol a félreértés? Kinek a tudatában?

Mint minden társadalmi tény, így a folklórtény is valamilyen cselekvés, tett eredményeként jön létre, ahogy ezt William Graham Sumner oly találóan megfogalmazta: „Az a folyamat, amelyben a népszokások létrejönnek, jelentéktelen kis cselekedetek gyakori ismétléséből áll, melyeket sokszor nagyszámú ember közösen hajt végre [...] ez az egyénben habitust, a csoportban szokást alakít ki”. (*Népszokások*. Bp., 1979. 24.) Harold Garfinkel is utalt a sokszor visszatérő „ismerős jelenetek” („familiar scenes”) fontosságára abban a folyamatban, amelyben megértjük és értelmezzük az eseményeket. (*Studies in Ethnomethodology*. Prentice-Hall, 1967. 35.) Itt a megértés mellett az eseményen van a hangsúly mint olyan szakkifejezésen, amelyet újabban szintén használnak a folklórtény színönimájaként a folklorisztikai szakirodalomban. (B. Toelken: *The Dynamics of Folklore*. Boston, 1979. 146., valamint Hoppál Mihály: *A szöveg, a környezet és a megértés*. Korunk, 1979. 7—8:579.) B. Toelken felsorol néhány „folk-event”-et, amellyel az események időtartamának váltakozását érzékelteti: egy közmondás tíz másodpercig tart, egy vice vagy anekdota egy-két perc, egy mese tizenöt-húsz percig, egy hősiének két napig is eltarthat, egy lakodalom három nap, három éjjel, egy csűr építése egy hétig.

A folklórtény, illetve esemény egyben társadalmi esemény is, ezért a mindennapi gyakorlati tudás tanulmányozása révén juthatunk hozzá közelebb. Az eseményt társadalmilag értékelhető jelentéssel a társadalmi környezet öltözteti fel, vagyis az a kontextus, amelyben például elhangzik a beszéd vagy megjelenik a gesztus. Az etnometodológia egyik alapötlete az, hogy a megértés forrása ennek a „környezetnek” a pragmatikai értelmezése, ami lényegében mindennapi társadalmi kompetenciánk függvénye. (A. Cicourel: *Cognitive Sociology, Language and Meaning in Social Interaction*. New York, 1974. 112.)

Való igaz, hogy nem könnyű a kultúra „rejtett” arcát feltárni — mindennapi rutinszerű cselekvéseinkben meglátni a rendszert, hiszen a természetesség, a magátólértékdőség fátyla borítja ezt az arculatot. (T. E. Hall: *Beyond Culture*. New York, 1977. 57. — a könyv 4. fejezete például az egymáshoz való közeledés, a proxémika rítusait, a testünk segítségével közölhető üzeneteket — „body’s message” — tárgyalja.)

Azért is nehéz megfigyelni ezeket az apró kulturális tényeket, mint amilyen például a mindennapi viselkedésformák közül az arckifejezés, mert túlságosan közel vannak hozzánk. Megfigyelték, hogy van egy ún. „társasági arckifejezésünk”, amelyet mint egy maszkot veszünk magunkra, mielőtt belépünk egy idegen házba vagy szobába. (Erving Goffman: *Érintkezések*. Bp., 1978. 28.) Ugyanilyen kulturálisan elsajátított s éppen ezért alapvetően folklór jellegű mindennapi tény a nézés — sokrétű (kihívó, visszautasító, zavart, kifejező, segítséget kérő stb.) jelentésárnyalatával. Ilyen a testtartás, az ülésformák, a láb és a kéz összekulcsolási módjának számtalan, kulturálisan meghatározott és pszichikailag magyarázható változata (Ju. Sz. Sztjepanov: *Szemiotika*. Bp., 1976. 46—47. — több mint félszáz ülési pozitúra rajzával).

A társadalom tagjait a köznapok világában érő hatások mögött rejtett struktúra lappang — állapítja meg a kommunikáció kutatója is (Csepeli György: *A nemzeti hovatarozás mint üzenet*. Jel-kép, 1980. 1:102.), s a folklorista vagy kultúrantropológus ehhez azt teheti hozzá, hogy a folklórtények tanulmányozása a kultúra rejtett mechanizmusainak működésére is fényt vet, Claude Lévi-Strauss mellett mások is feltételezik, hogy „a kulturális tény és az adott történelmi helyzet struktúrájának lappangó homológiája” kulcsot, illetve magyarázatot kínálhat az egyes folklórtények jelentésének feltárásához, a társadalmi-történelmi események megértéséhez. (Stefan Zolkiewski: *Kultúra és szemiotika*. In: *A jel tudománya*. Bp., 1975. 386.) Nem lehetett véletlen például, hogy Andrzej Wajda nagy visszhangot kiváltott filmjében, a *Márványemberben* látható ötvenes évekbeli kulturális tények — a munkaversenyek Patyomkin-falai és a realista művészet nagyotakarásai — ugyanannak a hazugságnak az elleplezését szolgálták.

A továbbiakban — korántsem teljes tipológiai kísérletként, inkább csak feladat kijelölésként, ötletfelsorolásként — a mindennapi életnek olyan folklórjelenéseire hívjuk fel a figyelmet, amelyekben kulturális tudásunk rejtett érvényesülését véljük döntőnek.

Tér- és időhasználat — tárgyak és rítusok

Minden akció s ennek eredményeként minden társadalmi és/vagy kulturális esemény térben és időben zajlik le. A mindennapiság fontos jegye, hogy rutin-szerűen szegmentálja a körülöttünk lévő valóságot. A teret tárgyakkal, az időt rítusokkal osztjuk használható szeletekre.

Vegyük előbb a térre vonatkozó példákat. S. Nagy Katalin kutatásai a társadalmi helyzetet és a lakásbelső tárgyait vonatkoztatják egymásra, s érdekes példákkal szolgálnak arra, hogyan lehet státust és tárgyegyüttest egymásból kölcsönösen magyarázni. (*Lakáskultúra—vizuális kultúra*. Kultúra és közösség, 1978, 4:81—88.) De lehet vizsgálni a tételrendezés és térhasználat mintáinak, valamint a különböző kommunikációs formáknak (kódok és csatornák) az összefüggéseit. (Hoppál Mihály: *A tér, a közösség és a kommunikáció*. Bp., 1977. 3—98.; uő: *Egy falu kommunikációs rendszere*. Bp., 1970.)

A tér megszervezése magunk körül tudattalanul betartott szabályoknak felel meg — utalhatnánk azokra a „rejtett dimenziókra”, amelyekben élünk és mozgunk. (E. T. Hall: *Rejtett dimenziók*. Bp., 1975.) A tételrendezés mintái meglehetősen tartósak a kultúrában — gondoljunk csak például a városzerkezetek több évszázados vagy akár évezredek folytonosságára. Ugy tűnik, hogy például a public place (a köztér) állandósága fontos stabilizáló tényező lehet egy közösség életében (ezért kockázatos például a modernizálás nevében gátlástalanul átrendezni egy-egy történeti város tereit és utcáit).

A kiülés szokása régebben jellegzetesen falusi szokás volt — ma az új lakótelepeken is megjelent. A lakótelepekre az utóbbi években igen sok idős, faluról felkerült ember költözött. Talán az „utcasarki társadalom” („street corner society”) is e szokás emlékét őrzi, pontosabban ebben a formában termeli újra önmagát.

Az idő szegmentálása még ennél is nehezebben vehető észre a mindennapi folklórbán. Persze kérdés, hogy folklór-e egyáltalán, s ha igen, mennyiben az, ha az emberek nagy csoportjai az időöltésnek egyazon módját választják. Ugy gondolom, a köznapi társadalmi helyeket éppen tömeges használatuk, valamint rejtett szabályokhoz való alkalmazkodásuk teszi folklór jellegűvé. Jó példa erre az időhöz való viszonyunk kérdése, nevezetesen a késés fogalma, „ritusa” a különböző kultúrákban. Angliában vagy Skandináviában minden konferencia percnyi pontossággal kezdődik, Németországban a vonatok ugyancsak percnyi pontossággal közlekednek, Kelet-Európában kb. tíz perces az akadémiai késés, Olaszországban húszszonót perc is lehet, az araboknál két óra!

Az időhasználathoz tartozik például a szabad idő eltöltése vagy az ún. relaxációs technikák megoszlása az adott kultúrában: pl. az ivási szokások jellemzője lehet, hogy hol, milyen körülmények között kerülhet rájuk sor — társaságban vagy egyedül, otthon vagy nyilvános helyen, kocsmában, vendéglőben vagy kávézóban. Mindegyik lehetőséghez más-más viselkedési minták társulnak, nem is beszélve az olyan kiscsoportok összejöveteleiről, mint például egy férfitársaság „kanbuli”-ja vagy az ÖTYE (= Öreg Tyúkok Egyesületének) találkozói. A névnapok (inkább a felnőttéknél) és a születésnap házibulik, zsúrok (inkább a fiataloknál, serdülőknél, gyerekeknél) már átvesztenek az egyéni életciklust szakaszokra osztó *ritusok* kérdésköréhez. Nem kétséges, hogy a bonyolult meghívási, ajándékozásai, etetési-itatási szokások hálójában az ember néha éppen úgy bukdácsol, mint a beteglátogatási rituálé gyomorszorító helyzeteiben — hiszen ott éppen úgy elvárják a megjelenést és az ajándékot (a rokonsági foknak, a betegség súlyosságának stb. megfelelően), mint egy-egy lakodalom vagy haláleset alkalmával.

Érdekes viszont megfigyelni, hogy mindezen — az egyéni élethez, illetve annak válságpillanataihoz kapcsolódó — ritusok (az átmenet ritusai) egyre inkább elveszítik ünnepi külsőségeiket (noha régebb jeles napnak vagy ünnepnek számítottak), mint ahogy ma már szinte nincs is különbség az ünnepi és köznapi ruha-viselés között. Mai tendencia (vagy új folklórjelenség?), hogy a köznapiság (a keresztelenség) felértékelődik, míg az ünnep szinte megmosolyogni való ősidőség értékelődik le. Mindezek mögött a tendenciák mögött nem nehéz észrevenni azt a — Keleten és Nyugaton egyaránt „népszerű” — társadalomfilozófiát (ideológiát?), mely mindenkit *egyenlőnek* akar látni vagy legalábbis láttatni. Annál fájóbb aztán tudomásul venni, hogy ez mennyire nincs így.

Folklórelemek szövik át a „nemzetközi élet” olyan nyilvános eseményeit (állami ritusait) is, mint „az államfő érkezésének” szertartása. A 21 ágyúlövés ($3 \times 7 = 21$; a 3 és a 7 „szent” számok), a diszkisérlet, a védőörizet (az érintés tilalma is a szentség jele volt ősidők óta!) — mind, mind a gonosz távoltartásának mágiusgyakorlati eszközei.

Napjaink folklórlójának igen jellegzetes eseményei — a sportritusok. A mai „mérkőzések” a középkori lovagi tornák egyenesági leszármazottai. Nemzetek mérik össze erejüket a modern olimpiákon, és messze nem az egyéni sportteljesítményekről van szó, hanem politikai érdekek és rendszerek jól reklámozott mérkőzéséről, régi „történeti” ellenségek — értsd népek — képeses legyőzéséről.

Végül még egy jelenségre, a fotózás mai köznapi jelenségvilágára hívnám fel a figyelmet. Nem elsősorban a családi fotóalbumokra (habár az amatőr készí-

tette családi fényképeknek is megvan a maguk stílusa és dokumentumértéke), hanem arra a századunkat jellemző gondolatra, mely a kattintás pillanatában „megállítani véli az időt”. Jellegzetesen huszadi századi köznapí tevésem, hogy ezzel az egyszerű technikai eszközzel meg lehet állítani, „foglyul lehet ejteni” a pillanatot. A korlátlan másolási, sokszorosítási lehetőség pedig a „bálványimádás” újraéledésére teremtett modern lehetőséget (lásd: sztárkultusz). (Ch. Y. Glock—R. N. Bellah [szerk.]: *The New Religious Consciousness*. Berkeley, 1967.; Dégh Linda: *UFO's and How Folkloristics Should Look at Them*. Fabula, 1977. 3—4:242—248.)

A szertartások bevezése, tehát a ritus vagy éppen az esemény lezárása a különböző kultúrákban más-más módon történhet. A legkülönbözőbb kulturális kódok jöhetnek számításba — s ezek fontos kultúrtypológiai jellemzők lehetnek. Így például befejezheti a szertartást kézmosás, ima, zene, ének, fohász, de tánc is, másol a szexuális tabuk, megint máshol a böjt feloldása, vagy követheti a szertartást rituális vadászat, evés-ivás, azaz lakoma (mai köznapjainkra az alkoholisztikus jellemző). Az egyik legszebb példát Gennadij Aigi csuvas költőtől hallottam, aki elmondta, hogy a népköltők régen az utolsó sor helyett, a vers végén, egyet tapsoltak.

Etnológia vagy etnoetika?

Franz Boas amerikai kultúrantropológustól származik az a vélemény, hogy a folklór a kultúra tükré — vagyis, hogy az adott nép folklórja kulcs a nép múltjához, de jelenéhez is. A mindennapi tudás, a köznapí ritusok mai kutatójára ezért sokféle tennivaló hárul. Feladata — és ez már nemcsak az etno(gráfus)etika kérdése — új utakat törni a társadalomtudományi kutatásokban, feltárni az eddigi figyelemre nem méltított jelenségeket. De nem eléghedhet meg ezzel, hogy leírja ezeket a jelenségeket — mert az, hogy tudományos eszközökkel vizsgáljuk, még nem oldoz el bennünket saját kultúránk kötelekeitől —, hanem értelmeznie is kell — s ez az az, ami nehéz. „Kulturális szemüvegünkön” át szemlélve mai világunk „parttalanná vált” folklórját, túl sok dolgot vélünk-látunk-tudunk természetesenek, s ezért nem vesszük őket észre, s rejtett jelentéseikre sem figyelünk fel.

Fontos a mindennapiság vizsgálata abból a szempontból is, hogy a „nép” (a „köznép”, ha úgy tetszik) a mindennapok szintjén érti meg és fogja fel a folklórtényeket, más szavakkal a saját kultúrájának elemeit és egész rendszerét. Ha pedig mi — e tények szakemberei — éppen ezt a vonatkozást hagyjuk figyelmen kívül, akkor ne csodálkozzunk rajta, hogy egyszerűen azon kapjuk magunkat, hogy nem értjük a körülöttünk (például a falvainkban — de különösen a városainkban) zajló életet, eseményeket. Ez a kulturális vakság, mely alapvető tények félreértésén, sőt meg nem látásán alapul, súlyosabb esetekben a történeti-társadalmi fejlődési tendenciák fel nem ismeréséhez vezet.

Minden közösség azért termeli ki soraiból az írástudókat, hogy azok a szellem erejével, a megismerés magasabb fokán, tudatosan vegyék ki részüket a kultúra építésének feladatából. Az általunk felismert rejtett törvényszerűségek és mechanizmusok tudatos felhasználásával felerősíthetők a pozitív hatások, és a negatív hatások csökkenthetők. Ha fel tudjuk tárni a mindennapok grammatikáját, közelebb kerülünk ahhoz, hogy megértsünk egy sor korábban félreértett társadalmi eseményt — a mindennapok jelenségeinek felelős értelmezése segíteni fog eligazodni a köznapok ma már nem is olyan egyszerű (és köznapí) világában. (A. Stein: *The Grammar of Social Identity*. — Előadás az urbinói nemzetközi szemiotikai konferencián, 1976.)

Régen egy falusi közösségben mindenki ismerte a mindennapi viselkedés iratlan szabályait (pl. a köszönések rendjét, a ruházkodás előírásait, a munkaerkölcs és a közösségi erkölcs tételeit, a vallás és a hiedelmek tiltásait). Ma viszont a hagyományos (és zárt) közösségek felbomlásával hihetetlenül megnőtt a különféle alkalmi együttlétekhez kötött, választható szabályok száma. Nem arról van szó, hogy nincsenek szabályok — éppen ezért érdemes a mindennapokkal foglalkozni, mert szabályai felismerhetők —, hanem inkább arról, hogy az állandó és széles körű választási lehetőségek miatt nagyobb a kockázat, megnő a szabályok eltévesztésének hibalehetősége. S a kockázattal együtt nő bennünk a félelem. Ez a bizonytalanság szülte szorongás az egyik alapja a városi ember neuroziséinak. (Hoppál Mihály: *Deviáns magatartás és az etnikus hiedelemrendszer*. Forrás, 1979. 2:43—48.) Már csak ezért sem szabad figyelmen kívül hagynunk e jelenségek kulturális gyökereit.

Az „etnoetika” magasabb szintjén a kockázat, a bizonytalanság, a szorongás csökkentésének lehetőségeit a családi ünnepkultúrában, a lakásépítésben, a köz-

terek kiképzésében, a spontaneitásukat mindinkább elvesztő fesztiválok rendezésében találhatjuk meg.

A megnövekedett lehetőség (és felelősség) — tudjuk — könnyen parttalanná teheti a folklórkutatást. Ez a „parttalanság“ azonban a társadalmi hasznosság nagyfokú növekedését ígéri. Mint ahogy a „folk“ — nemcsak a parasztság, hanem mi mindannyian —, a folklór sem ünnepi „vorschule“ (iskolaelőkészítő) a magas művészethez, vagy díszlépcső a kultúra dombon álló templomához. Mindegyikünk háztáji kertje és szobabelsője ez a folklór, az el nem énekelt (de tudott) „nótákkal“ és a ki nem mondott (de tudott) káromkodásokkal.

Tiszteljük tehát egymás mindennapi folklórlját, hogy hosszú életűek lehessünk a földön.

SALAMON ANIKÓ—VASAS SAMU

Kalotaszegi ünnepek — európai népszokások Ünnepkörök változása és szekularizációja

Kalotaszeg elsősorban népművészetével vált ismertté. Népszokásai, bár a kutatók korán fölfigyeltek rájuk, a köztudatban mégsem váltak annyira ismertté, mint például a kalotaszegi hímzés. Mindez elsősorban magának a szokásnak a természetéből adódik, mert időben történő, múltó alkalmakhoz, jeles napokhoz és pillanatokhoz fűződő, mozgó, változó jelenség, melynek megragadása, rögzítése jóval nehezebb, mint a tárgyi kultúra egyes darabjainak vagy a reprodukálható népköltészeti műfajoknak a gyűjtése.

A kalotaszegi ünnepi szokások¹ közül is látványosságával, feltűnő és gazdag tárgyi anyagával a lakodalom szerepel a legtöbbit a szakirodalomban. A közösség bensőségesebb életéhez, hitvilágához, a különböző korcsoportok életéhez szervesen kapcsolódó szokásokról (mint például az avatás, aranyosvíz-vivés, legényszervezet), valamint a városi kultúrában is jelentős naptári ünnepekről ritkábbak a tudományos följegyzések, mivel ezek rögzítéséhez a közösség életének a teljesebb ismerete és az ünnepeken való személyes jelenlét szükséges. Ezért tud a mai kutató is, ott, ahol még él a szokás, új sajátosságokat találni.

A kalotaszegi ünnepkörök egyik legszembevetőbb jellegzetessége, szemben más vidékekkel, éppen az, hogy egy részük még ma is él, sőt továbbfejlődik, noha ez a továbbélés sok esetben csak a külsőségekre szorítkozik.

Kelet és Nyugat között

Speciálisan magyar, ugyanígy germán, szláv, román stb. ünnepi népszokásokról — jelen tudásunk szerint — nem beszélhetünk, hanem csak európai népszokásokról. Ez elsősorban a szokáseselekményekre, rítusokra érvényes, amelyek egész Európában hasonlóak. Etnikai sajátosságok főleg a részletekben, a szokások összetevőinek különböző megjelenési formáiban, arányaiban (tánc, viselet, szervezés), ezek közül leginkább a szokásköltészetben vannak. Specifikus például, hogy míg a nyugati farsangi álarcsok általában nagy tömegben vonulnak, addig a magyar farsangosok kisebb csoportokban járnak, vagy például a német naptári ünnepekhez fűződő szövegek között már alig van mitikus jellegű, szemben a román szokásköltéssel, amely talán a leggazdagabb Európában mitikus rítusénekekben.

A magyar népszokások helye e tulajdonképpen egységes, ugyanakkor változatos európai szokások sorában Kelet és Nyugat szokásai között van. A magyar néphit és népszokások e kettős kötődésében Nyugat jelenti egyrészt a nyugat-európai népektől átvett hiedelmek és szokások forrását, a kereszténység nyugati formáihoz kapcsolódó vallási jellegüket azóta elvesztett hagyományokat — Kelet pedig a kelet-európai népektől átvett szokásokat és hiedelmeket, valamint a non-foglaláskor magunkkal hozott török—finnugor—iráni—kaukázusi elemeket. Így például a Nyugattól vettük át a közép-európai pünkösdkirálynő-választást, a májusfa-állítást; a kelet-európai népektől vettük át a téli ünnepkörbe illeszkedő adomány-